

Vznik psychologie práce v ČSR jako nové psychologické disciplíny. Činnost Ústředního ústavu psychotechnického. Přelom ve vývoji psychologie práce – VIII. mezinárodní psychologický kongres. Česká psychologie práce v době nacistické okupace a její vývoj po roce 1945. Administrativní přerušování činnosti v oblasti psychologie práce v r. 1951. Oživení, vývoj a současný stav výzkumných a aplikačních prací.

Údobí prvních padesáti let Československé republiky se stalo svědkem zrodu nové psychologické disciplíny – psychologie práce. Její vznik je úzce spjat se založením Ústředního ústavu psychotechnického, jako účelového zařízení Masarykovy akademie práce počátkem let dvacátých.

Vztah mezi názvem Masarykovy akademie práce a nositelem tohoto jména není nahodilý. Profesor Masaryk se ve svých přednáškách, hlavně v rámci universitních extensí, začal již během devadesátých let zabývat potřebností studia lidské práce. Jeho myšlenky, které byly souhrnně publikovány začátkem let dvacátých¹⁾ představují nejen pohled na tehdejší situaci v této oblasti, ale zároveň její analýzu a vytyčování nových požadavků. Tyto požadavky na studium lidské práce vycházely přitom z předpokladu, že řady politických a ekonomických cílů nelze docílit jenom politickým bojem, ale hlavně získáváním a aplikací nových poznatků o pracujícím člověku. Tento důraz na účast studia lidské práce při řešení celonárodních úkolů v české psychologii nezdomácněl a proto není neúčelné, jestliže si po padesáti letech připomeneme jeho programové téze:

1. Nutnost teoretických poznatků o lidské práci; pokusy o odpověď na otázku, co je práce.
2. Historický pohled na vznik a vývoj práce, který by mohl sloužit i svou časovostí.
3. Odborný zájem o vztahy mezi úrovní výroby a pracovníkem i vlastnostmi (výkonovými charakteristikami lidí).
4. Kritika nízké úrovně pracovníků i současné práce ve výrobě; potřeba široce pojaté racionalizace.
5. Význam popularizace vědeckých poznatků o lidské práci nejen pro výrobu samu, ale i pro celý kulturní a politický program národní.²⁾

1) Masaryk, T. G.: *Jak pracovat? Čin*, Praha 1926.

2) Bez zajímavosti nejsou ani zájmy profesora Masaryka, které se týkaly vztahů práce tělesné a duševní, podmínek vzniku pracovitosti a motivace práce vůbec, otázky co je duševní práce z hlediska duševních mohutností, vlivu rytmu na vznik pracovitosti, přechodu od primitivních romantických činů k účelné a uvědomělé drobné práci, otázky jak vznikají bránové práce, vztah mezi prací člověka a jeho charakterem, mezi prací a pokrokem a charakterem vědecké práce.

V rozporu s tímto programem se českoslovenští psychologové práce věnovali především dílčím a specifickým odborným úkolům. Teprve v letech 1955 až 1965 při snaze o renesanci psychologie práce hrála mimořádnou roli především programová činnost našich psychologů.³⁾ Úsilí o faktickou pomoc při řešení celonárodních politických a ekonomických problémů došlo svého skutečného uplatnění teprve na konferenci o personálních činnostech v roce 1964, jejímž iniciátorem byl doc. dr. M. Machač.⁴⁾

Jestliže prakticky závažné a teoreticky významné, globální a filosoficky akcentované problémy psychologie práce, publikované v letech dvacátých, nebyly do dnes psychologii práce ani ve světě uspokojivě rozpracovány, tím méně se do jejich řešení mohl pustit tehdejší Ústřední ústav psychotechnický, zápasící s finanční nouzí a nezajištěný personálně ani prostorově. Záhy se orientoval na vysloveně praktické úkoly, které byli s to zadavatelé finančně podpořit.

Přesto se v té době daří položit organizační základy poradnám pro volbu povolání, které se za spolupráce učitelů a psychologů velmi dobře vyvíjely. Postupně vznikaly ojedinělé psychotechnické laboratoře v závodech. Nesporné organizační úspěchy psychologie práce byly však oslabovány skutečností, že ekonomicky vynucený praktikismus, odtržený od universitní psychologie, který je charakteristický pro toto údobí, citelně brzdil teoretický rozvoj této disciplíny.

Kromě uvedených potíží chyběla Ústřednímu ústavu psychotechnickému koncepce i energická, průkopnická osobnost. Té se ústavu dostalo příchodem J. Doléžala, vyhoštěného po dlouholetém pobytu v Lipsku a v Drážďanech nacisty z Německa. Nastávají léta pro československou psychologii práce mimořádně významná.

3) *Sborník: Užití psychologie v socialistické společenské praxi. SAV Bratislava 1959. Bureš, Z.: Úkoly a zásady rozvoje ekonomické psychologie ve třetím pětiletém plánu. Sborník: Využití psychologie ve strojírenství a železniční dopravě. Plzeň 1961. Sborník: Zkušenosti a úkoly psychologie práce ve výrobě. Gottwaldov 1965.*

4) *Psychologie v systému práce s lidmi. Práce, Praha 1966.*

V roce 1934 se v Praze konal VIII. mezinárodní psychologický kongres, zastoupený dnes již proslavenými jmény jako je Baumgartenová, Claparède, Erdély, Gemelli, Hersey, Korngold, Lahy, Pierón, Rupp, Spearman, Spielrein, Viteles, Wallón, Zapan a dalšími. Na kongresu však byli svými pracemi jak početně, tak kvalitou příspěvků zastoupeni i českoslovenští pracovníci, jejichž některé referáty můžeme považovat v naší literatuře za klasické (Bena, Doležal, Mls, Stavěl, C. Stejskal, Vaňa, Zdražil). Kromě toho byla přednesena i řada užitečných prací aplikačních.⁵⁾

V témže roce (1934) vychází monumentální a svým pojetím, rozsahem a na svou dobu i úrovní u nás dosud nepřekonaná *Encyklopedie výkonnosti*.⁶⁾

Ze statí o psychologii práce vyjímáme nejvýznamnější: Vývoj názorů na práci (Ullrich), Fyziologie práce a nervová integrace (Bena), Psychologie povolání (Ivanov), Psychotechnický výběr pro povolání (Šeracký), Psychologie a psychotechnika výkonnosti (Doležal), Poradnictví při volbě povolání (Stavěl), Únava a její potírání (Ripková), Výkonnost a školství (Příhoda), Člověk-spotřebitel (Vaňa).⁷⁾ I když tvorba českých psychologů práce v té době není četná, vyskytují se i kromě *Encyklopedie výkonnosti práce* velmi dobré odborné úrovně: Vaňovo *Měření inteligence* a další články, později Stavělovo *Předivo zájmů*. Vedle Stavěla, Doležala a Vaňe patří k vynikajícím pražským vědeckým osobnostem té doby i nádherný Forster, experimentální psycholog s progresivním zájmem o neurofyziologické koreláty psychických jevů, který bohužel předčasně zemřel.

V průběhu doby se pod vedením prof. Doležala začal Ústřední psychotechnický ústav měnit na moderně pojatý *Ústav lidské práce*, vybavený teoreticky i kádrově ke komplexnímu výzkumu práce z hlediska mnoha různých vědních oborů a s řadou realizovaných aplikací. V době nacistické okupace, kdy byly české vysoké školy uzavřeny, stal se Ústav lidské práce nejen jediným stánkem české psychologie práce, ale i útočištěm persekucí ohrožených českých intelektuálů. V letech mezi dvěma světovými válkami se psychologie práce ve světě postupně, ale pevně ustavovala jako vědecká disciplína, která se účinně využívá jak pro ekonomické cíle, tak pro humanizaci pracovního procesu. Od té doby význam psychologie práce neustále vzrůstá, zvláště s technickým rozvojem a společenským pokrokem. Pouze těžiště se přesunuje postupně z jednoho tematického okruhu na druhý a samozřejmě, čas od času se mění a diferencuje i její koncepce.

Nedílnou součástí tohoto celosvětového vývoje jsou i pokroky, kterých dosáhla čs. psychologie práce v pozdějších letech. Po roce 1945 došlo postupně k přeměně pracovní orientace Ústavu lidské práce v souladu s potřebami národního hospodářství, a proto byla věnována pozornost i novým dosud nezpracovávaným otázkám. Tento proces pokračoval i po rozšíření Ústavu lidské práce na Československý ústav práce. Vedle tradiční práce ústavu v odboru poradenském (který vedl F. Hyhlík), vyvíjel ústav záslužnou činnost ve snaze po systemizaci učňovské a odborné přípravy (J. Havlíček), při hodnocení práce (O. Holobrádek) v oblasti bezpečnosti práce (A. Ivanov), při rozpracování fyziologických aspektů práce (E. Bena a A. Zelený) a v příbuzných otázkách ekonomických (J. Habr).

Lze bez rozpaků říci, že původní již předválečná Doležalova myšlenka komplexního interdisciplinárního studia práce dosáhla po roce 1945 v Československu svého největšího uplatnění. Na vědeckém výzkumu práce se podíleli v ČSÚP pracovníci z řad psychologů, lékařů, inženýrů, pedagogů a sociologů (J. Čepelák). Společným a koordinovaným úsilím se vytvářela teorie lidské práce; v tomto procesu se stávala psychologie práce základní i disciplínou a zároveň přinášela cenné podněty i pro obecně psychologickou teorii.

Koncepci komplexního studia práce byly již poněkud méně ovlivněny psychotechnické laboratoře zřízené v některých velkých závodech. Práce psychologů zde zaměstnaných se zaměřovala především na poradenskou činnost při posuzování způsobilosti učňů pro různá povolání a na poradenskou péči při volbě povolání.

Situace v padesátých letech

Nesprávné hodnocení účinnosti společenských věd a odsouzení psychologie práce, resp. psychotechniky jako buržoasní pavědy, vyústilo v administrativní zrušení Čs. ústavu práce. Zároveň byla zrušena všechna psychologická pracoviště v závodech. Nevadila přitom zřejmě ani skutečnost, že kritika tzv. psychotechniky byla vedena převážně novinářským způsobem; do této kritiky, které můžeme vytýkat hlavně to, že postrádala pozitivní návrhy na nápravu kritizovaného stavu, se zapojili i někteří psychologové. U nich je spíše než u novinářských článků odůvodněna výtka pro nedostatek informovanosti a zaslíbenosti, zvláště pokud jde o postížení a zdůraznění všeho nového, co se v této době u nás v rámci staré práce již zrodilo.

Léta po roce 1951 znamenala přerušování veškeré praktické činnosti v oblasti psychologie práce. Bylo to údobí, kdy se nevěřilo, že psychologie může nějakým způsobem přispět k výstavbě socialismu. Tento nesprávný názor, který našel uplatnění v řadě administrativních opatření, citelně poškodil společenské úsilí a ekonomický rozvoj státu, zabrzdil vývoj oboru a značně ome-

⁵⁾ *Comptes Rendus de la VIIIe Conférence Internationale de Psychotechnique, Prague 1935*

⁶⁾ *Encyklopedie výkonnosti, část I. „Člověk“*. Sphinx, Praha 1934

⁷⁾ Viz cit. dílo: *Encyklopedie výkonnosti*

il poznatkovou základnu a pracovní zkušenosti, které dnes máme k dispozici. Tím podvázal také možnost dlouhodobě využívat psychologické poznatky ve výrobní praxi v dalších letech. Avšak již kolem roku 1954, tedy poměrně záhy, si život začal znovu vynucovat spolupráci psychologů při řešení praktických úkolů. Do této doby spadá také uveřejnění článku *Upevnit spojení psychologické vědy s praxí* v sovětském časopisu *Komunist*.

Skutečně odborné a politicky správné zhodnocení psychotechniky a očištění její kritiky od dočasného nánosu přispělo ke zdaru první celostátní konference ve Smolenicích v roce 1957, konané na téma *Využití psychologie v socialistické společenské praxi*. Tato celostátní porada se stala historickým mezníkem v dalším vývoji psychologie práce u nás. Na této konferenci se psychologové jednomyslně a energicky postavili za aktivní účast psychologické vědy při budování nové společnosti.

Další léta můžeme charakterizovat přibližně tak, že psychologii práce nebyly sice kladeny žádné administrativní překážky, ale skutečná podpora rozvoje oborů byla rozpačitá, málo účinná a nepatrného rozsahu. Proto museli sami psychologové volit řadu vlastních akcí na její prosazení. Nositelem většiny těchto snah byla ekonomická sekce Československé psychologické společnosti při ČSAV, představující většinu našich psychologů práce.

Současné s úsilím o společenské uznání psychologie práce a postupným ujasňováním našeho pojetí aplikace psychologie v socialistické společenské praxi se připravovaly organizační podmínky pro systemizaci psychologů ve výrobních útvech (závodech, podnicích) a pro vytváření odborných pracovišť psychologie práce v resortních výzkumných ústavech. Tento proces probíhal dosti pomalu zvláště proto, že direktivní systém řízení národního hospodářství odbornou psychologickou činností (rozborovou ani rutinní) příliš nepožadoval.

Odchod J. Doležala z funkce ředitele Ústavu lidské práce v roce 1947 a jeho příchod na filosofickou fakultu pražské University Karlovy představuje opět kvalitativní změny v pojetí a vývoji psychologie práce. Stará, od dob původní německé psychotechniky trávající roztržka mezi teorií a praxí psychologie práce se začíná zacelovat.

Současný stav

Významný popud k hlubší teoretické práci dala opět konference ve Smolenicích, jednak Doležalovým úvodním referátem o užití psychologie v socialistické společenské praxi vůbec, jednak jeho tezemi o psychologii práce. Oba příspěvky navazovaly na Doležalova skriptta vysokoškolských přednášek *Věda o práci*, která nejen podstatně doplnily, ale v jistém směru i korigovaly. Úsilí prof. Doležala o teoretický rozvoj psychologie práce se nejvíce uplatňovalo v práci organizační, zvláště při vybudování Psychologického ústavu University

Karlovy, jako hlavního pracoviště pro psychologii práce a jeho moderní laboratoře. Proto také se výzkum na tomto pracovišti soustředil na laboratorní rozbor pracovních činností člověka. S využitím svých dlouholetých odborných zkušeností vybudoval prof. Doležal na základě svých teoretických koncepcí soustavu modelových laboratorních činností, jejichž rozbor má přispět k rozšíření základních poznatků psychologie práce. Splnění tohoto záměru však vyžaduje více času i sil, než kolik mu bylo dosud možno věnovat. Přesto již byla publikována řada cenných studií. Kromě ojedinělých studií z oblasti schopností, silniční dopravy a profesionální orientace se tématicky dosavadní výsledky zaměřovaly na otázky konstrukce originálních výzkumných aparatur, na analýzu pracovní křivky a problém mentálních bloků, záměrné regulace jednoduchého volního pohybu, otázky vlivu zpětné informace na výkon a problematiku spolehlivosti pracovního výkonu. V souvislosti s experimentem jako hlavní metodou byly rozpracovány otázky metodologické, zvláště projektování experimentů a měření v psychologii. V poslední době se zájem pracoviště rozšiřuje o problematiku psychické zátěže v podmínkách náročného režimu, zvláště ve spojení se záměrnou autoregulací a optimalizací psychických stavů pracovníka za účelem jeho zotavení. Všechny tématické okruhy se více či méně váží k problematice psychické regulace pracovní činnosti, avšak v souvislosti s aplikačním aspektem se pracovní náplň i styl jejich práce obohacuje o nové prvky.

V této době se i na brněnské universitě ustavuje oddělení psychologie práce, které kromě výuky účinně zasahuje do výzkumné oblasti.

V roce 1966 začal vycházet v Československu první odborný žurnál, specializující se na psychologii práce, čtvrtletník *Psychologie v ekonomické praxi*, který vychází nákladem 4 000 kusů a není určen jen psychologům. Kromě toho, že časopis umožňuje psychologům práce, aby zveřejňovali výsledky své práce, slouží také širšímu okruhu zájemců z praxe, kteří jsou jak konsumenty výsledků práce psychologů, tak i tvůrci předpokladů pro její uplatnění. Zároveň vzniklo v popudu doc. Machače při Psychologickém ústavu UK Meziřezortní středisko psychologie práce, které koordinuje práci resortů a zprostředkuje plnění odborných požadavků resortů smluvními prostředky.

Se zvyšujícím se počtem psychologů práce, kterých je v současné době asi sto, vzrůstá i počet uveřejněných článků v oboru psychologie práce, opírajících se o vlastní výzkumné výsledky. Bibliografie článků z psychologie práce za léta 1957 až 1965 činila 191 titulů. Za pouhý rok 1966 bylo registrováno již 198 odborných titulů, tedy více než za 8 let předcházejících. Knižní publikace domácích autorů o psychologii práce vyšly za poslední léta čtyři, většinou jako obecně informativní a dobře srozumitelné texty pro praktické potřeby: R ů ž i č k a, J. M a t o u š e k, O.: *Psychologie práce*, Svoboda, Praha 1964; M a c h a č, M. (ed.) *Psychologie v systému práce*

s lidmi, Práce, Praha 1966; Bureš, Z.: *Psychologie práce a její užití*, Práce, Praha 1967. Další trend v knižních publikacích – pokud můžeme odhadovat – směřuje k tématicky užším a monograficky pojímaným dílům. Zdá se, že společenské uznání a kvantitativní růst psychologie práce je u nás zajištěn. I když je velmi obtížné činit jakékoli prognózy, můžeme říci, že naše psychologie práce dohnala zpoždění vzniklá přestávkami v její činnosti v minulosti a nabírá dech k tomu, aby mohla držet krok se svými zahraničními partnery.

V letech 1957 až 1965 byla existence i rozvoj psychologie práce závislý na míře adaptace k současným ekonomickým, společenským a politickým podmínkám. Byla do jisté míry uznávána jen potud, pokud byla službou nebo jako doplněk praxe. Pro budoucnost stojí česká psychologická práce před staronovým úkolem, který byl vytýčen zhruba před padesáti lety a zůstal dosud do značné míry neuskutečněn: spoluúčastnit se řízení věcí národních a ovlivňovat účinně společenskou praxi uplatněním specifického poznatkového a metodického přínosu, který může psychologie práce poskytnout. Tento úkol však nebude naši psychologii práce věnován, ten si bude muset vydobýt.

logie práce závislý na míře adaptace k současným ekonomickým, společenským a politickým podmínkám. Byla do jisté míry uznávána jen potud, pokud byla službou nebo jako doplněk praxe. Pro budoucnost stojí česká psychologická práce před staronovým úkolem, který byl vytýčen zhruba před padesáti lety a zůstal dosud do značné míry neuskutečněn: spoluúčastnit se řízení věcí národních a ovlivňovat účinně společenskou praxi uplatněním specifického poznatkového a metodického přínosu, který může psychologie práce poskytnout. Tento úkol však nebude naši psychologii práce věnován, ten si bude muset vydobýt.

50 rokov psychológie práce na Slovensku

DT 331.01:159.9

Jozef Daniel

Počiatky vývoja modernej slovenskej psychológie práce, Činnosť Psychotechnického ústavu pre Slovensko. Oživenie činnosti v oblasti psychológie práce po vojne. Založenie a činnosť Československého ústavu práce. Prerušenie činnosti v rokoch 1951 až 1956. Ďalší rozvoj výskumných i aplikačných prác.

Vývoj psychológie práce na Slovensku možno v niektorých smeroch charakterizovať obdobne ak v Čechách, v iných však bol odlišný.

Počiatky vývoja

Za významné obdobie vo vývoji modernej slovenskej psychológie sa považuje rok 1928, kedy bol v Bratislave založený Psychotechnický ústav pre Slovensko, ktorý viedol pražský psychológ J. S t a v ě l. Hlavnou náplňou ústavu bolo poradenstvo pri voľbe povolania a výber pracovníkov. Z tohto zamerania vyplýva aj vedeckod odborná činnosť, ktorá sa týkala najmä konštrukcie a validizácie diagnostických pomôcok. Postupne sa vypracovala a adaptovala séria psychologických testov (napr. známy Bratislavský test inteligencie), ktoré sa používajú bežne dosiaľ. Neskoršie (v rokoch 1939 až 1942) sa diagnostické metódy obohatili aj o niektoré aparatúrne zariadenia a začal sa kladť dôraz na štatistické spracovanie výsledkov. Po r. 1942 keď sa riaditeľom ústavu stáva prof. J u r o v s k ý, kladie sa zvýšený dôraz najmä na otázky profesionálneho poradenstva. Po r. 1945 sa ústav rozširuje o ďalších pracovníkov a začína sa venovať pozornosť aj ostatným oblastiam psychológie práce (racionalizácia z psychologického hľadiska, časové a pohybové štúdie, pracovné prestávky a pod.) aj keď zväčša išlo predovšetkým o aplikáciu výsledkov známych zo svetovej literatúry.

V týchto aj v ďalších rokoch sa však začala venovať zvýšená pozornosť validizácii a štandardizácii testov pomocou matematicko-štatistických metód (M. Milan, J. Koščo, V. Chvála). Výsledkom boli viaceré publikované a nepublikované štúdie založené na výsledkoch faktorovej analýzy.

Oživenie činnosti po vojne

Významným medzníkom vo vývoji psychológie práce na Slovensku sa stáva rok 1948, kedy sa v Bratislave zakladá Československý ústav práce, oblastný ústav pre Slovensko (M. Bažány). Základom ústavu bol síce Psychotechnický ústav, avšak poslaním ústavu práce bol komplexný výskum práce, ako to prikazovalo príslušné zákonné opatrenie z r. 1947. Založenie ústavu, ktorý mal aj pobočku v Košiciach, znamenalo ďalšie rozšírenie činnosti: pokračovalo sa jedným vo validizácii diagnostických metód, jednak sa riešili ďalšie problémy, ktoré sa týkali najmä sociálnej psychológie práce. Výsledky výskumu sa publikovali takmer výlučne v cyklostilovaných elaborátoch, čím sa značne obmedzil rozsah ich využitia; v súčasnosti ich už nemožno získať a využiť pri výskume a v praxi. Riešené úlohy sa týkali výskumu iniciatívy u robotníkov, vplyvu sociálneho prostredia na utváranie osobnosti, psychofyziológie učebného procesu. Zisťoval sa ďalej vplyv optimálneho pracovného prostredia v jednotlivých výrobných sektoroch z hľadiska psychofyziologického a vzťahu nekvalifikovaných robotníkov k práci. Značná pozornosť sa venovala aj výskumu príčin absencie a fluktuácie pracovníkov najmä vo vtedy preferovaných sektoroch – v stavebníctve a baníctve.

Rozsiahla práca sa vykonala aj na úseku pracovnej pedagogiky, a to pri príprave osnov, odborných metodických príručiek a názorných učebných pomôcok, najmä filmov.

Aj keď prínos činnosti Československého ústavu práce pre rozvoj psychológie práce na Slovensku možno hodnotiť kladne, neobišla sa táto činnosť bez niekto-